

שביתת האדם והארץ בשמיטה

ראשי פרקים

- א. לשון המקראות
- ב. בירור הספק
- ג. לשון הרמב"ם
- ד. הסוגיא בעבודה זרה
 1. שיטת תוספות
 2. שיטת תוספות רי"ד
 3. דברי המנחת חינוך
- ה. דברי מרן הרב זצ"ל
 1. מחזיקין ידי נוכרים
 2. איסור ספיחין בגידולי נוכרים
 3. עבודת הגויים בזמן החורבן
 4. השביתה מתבטלת בעבודת בר חיובא
- ו. השביתה בשמיטה דאורייתא ודרבנן
 1. שמיטה דרבנן
 2. הבדל בשביתה בין שמיטה דאורייתא לדרבנן
- ז. קניין הארץ וקדושתה
- ח. ביכורים, עומר ושתי הלחם בשביעית
 1. חיוב ביכורים, עומר ושתי הלחם בשביעית
 2. קניין כללי לעומת קניין הרבים והפרט
- ט. שביעית ליחיד ולכלל
- י. קביעת מועד השביעית
- יא. תוכן קדושת הארץ

אחת הטענות המרכזיות המושמעת נגד "היתר המכירה" היא, שגם אם נאמר שאדמת ארץ ישראל שמכרה ישראל לגוי הותרה לנו מציוויי שמיטה בזמן הזה, לפחות לגבי איסורים דרבנן ומצוות ההפקר והקדושה ואיסור ספיחים - סוף כל סוף הארץ אינה שובתת ונעשית בה מלאכה בשנה השביעית, והלא המצווה חלה לכאורה גם על הארץ ולא רק על האדם - ומה הועילו חכמים בתקנתם, הלא על ידי כך מבטלים במציאות את שבייתה של הארץ.

כדי לברר את השאלה היסודית הזאת - אם שבייתה הארץ היא חובת גברא או חובת קרקע - ננסה לברר את הנושא מכמה צדדים. ואשית, נצא ונלמד את בירור היסוד זה על ידי עיון בלשון הפסוקים שבמקרא. נברר שיטות חכמים במשנה ובגמרא, וכן נברר שיטות רבותינו הראשונים - ובייחוד שיטת רבנו הרמב"ם ז"ל בהלכותיו ובספר המצוות. נעיין בשיטות רבותינו האחרונים. נציין שמרן אור ישראל וקדושתו הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל ובנו מרן הרב צבי יהודה זצ"ל עסקו הרבה בשאלה זו. מרן הרב זצ"ל - במבוא לשבת הארץ, ובייחוד בקונטרס אחרון, ומרן הרב צבי יהודה זצ"ל במאמר שנדפס ב"סיני" תש"ה כרך יז עמוד כג"ל, ועכשיו במדור "עוללות שביעית", במהדורה החדשה של שנת הארץ שהוציא לאור מכון התורה והארץ.

א. לשון המקראות

בפרשת שמיטה שבספר ויקרא פרשת בהר מצינו לשון מצוות השבייתה, כמה פעמים, כמתייחס אל הארץ: בפרק כה בפסוק ב נאמר: "ושבתה הארץ שבת לד", ולהלן בפסוק ד: "שבת שבתון יהיה לארץ - שבת לד", ובפסוק ה: "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור, שנת שבתון יהיה לארץ", ובפסוק ו מוגדרת השמיטה בשם שבת הארץ. (ומכאן שם ספרו של מרן הרב זצ"ל).

אמנם, מלשון הכתוב בספר שמות (פרק כג פסוקים י"א) משמע שהחובה על האדם ולא על הארץ: "ושש שנים תורע את ארצך ואספת את תבואתה - והשביעית תשמטנה ונטעתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה. כן תעשה לכרמך לזיתך". הרי אין כאן דיבור על הארץ אלא אל האזים מישראל. הוא הדין בפסוק "בחריש ובקציר תשבות" שבספר שמות (פרק לד פסוק כא). כידוע, לדעת רבי עקיבא (ראש השנה דף ט עמוד א ועוד), חל פסוק זה על האדם מישראל לגבי שמיטה ולא כפשוטו לגבי שבת קודש, ולומדים מכך דין "רוספת שביעית". על כל פנים במה שנוגע לענייננו, ברור: הצו מכוון לאדם מישראל, שהוא ישבות.

אמנם, בייחוד מזועזעים הפסוקים שבספר ויקרא (פרק כו פסוקים לג'לה ופסוק מ) בפרשת בחוקותי: "אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם, אז תשבות הארץ והרצת את שבתותיה", ולהלן: "כל ימי השמה תשבות את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה", ועוד: "והארץ תעזוב מהם ותרץ את שבתותיה בהשמה מהם והם ירצו את עוונם יען וביען במשפטי מאסו ואת חוקותי געלה נפשם". זעקתה של הארץ שנתחלל שבתה, עולה מכל אחד מן הפסוקים הללו.

ב. בירור הספק

אכן - פשוט, שהחובה מוטלת על האדם מישראל, שידאג שהארץ תשבות. השאלה היא אם רק עליו חלה המצווה שימנע מעבודה בשנת השבתון, או שיש חובה על הקרקע שתשבות, ועל האדם מישראל, היחיד או אפילו על הכלל - על כלל ישראל, ועל בית דין של ישראל, יש חובה מיוחדת לדאוג לכך שהארץ תשבות, ולמנוע גם מנוכרים לעבדה עד כמה שידו מגעת. אם כך, על אחת כמה וכמה, ראוי, שלא נמכור ובוודאי שלא נשכיר או נשאל אותה לכתחילה לגוי - כדי לא לעבור על מצוות עשה ולא תעשה שבשביעית, שנאסרה עלינו העבודה בה.

הדברים צריכים בירור מעמיק, שהם שנויים, כידוע, במחלוקת רבותינו הראשונים והאחרונים, ולהלן נברר.

השאלה היא מהותית בטיב המצווה והאיסור: האם חלות המצווה בארץ ישראל היא בין שהיא ביד ישראל או אינה ביד ישראל, כי חלה עליה קדושה מיוחדת וגם חובה מיוחדת - הנובעת מקדושתה, או שנאמר כי המצווה חלה רק על האדם מישראל לכשיש לו קרקע בארץ ישראל, שלא יעבוד בה בשנה השביעית - והמצווה היא על האדם ולא על הארץ, ואז ממילא כאשר הקרקע ביד נוכרים לא תחול.

קיימת גם אפשרות שלישית: שארץ ישראל כשהיא ביד ישראל, יחיד ולא דווקא ציבור, חלה עליה המצווה והקדושה, ומצווים אנו שביתתה, אך משנעשה בה קניין על ידי נוכרי פוקעת קדושתה, (לגמרי או לפחות כמה שנוגע למצוות התלויות בארץ) וממילא מצוות השביתה שלה אינה חלה עליה - כשהיא בידי נוכרים. נבהיר יותר אפשרות שלישית זאת: באמת יש מצווה גם על הארץ וגם על האדם, אבל כשאין הארץ בידי ישראל לא חלה עליה המצווה כלל - שאינה נקראת "הארץ" או "ארצך" - לעניין זה, ולהלן נברר.

שאלה מיוחדת היא בדין שמיטה בזמן הזה - וקשרו עם גדר המצווה, מדרבנן, על האדם ולא על הארץ, ולהלן נברר.

ג. לשון הרמב"ם

רבנו הרמב"ם בספר המצוות (מצווה קלז) כותב: "שציונו להפקיר כל מה שתצמיח הארץ בשנה השביעית, והוא אומרו יתברך; והשביעית תשמטנה ונטשתה וכו' הנה המבואר מכל מה שקדם שהשמטת גידולי השביעית מצות עשה וכו'". הרי הלשון: "שציונו להפקיר" חלה עלינו המצווה, כמשתמע מהלשון כאן, ובייחוד משמעות לשונו במצווה קלה: "הוא שציונו לשבות מעבודת הארץ והוא אומרו יתעלה בחריש ובקציר תשבות". (פסוק של שבת שדרשו חכמים במקביל לעניין שביעית, וברור ממנו שחלה המצווה על האדם.)

אמנם לשון הרמב"ם בהמשך הדברים: "וכבר נכנול זה הציווי פעמיים ואמר: שבת שבתון יהיה לארץ, כבר קדם לנו דהאי שבתון עשה (מצווה ז) שאמר גם כן ושבתה הארץ". מתוך לשון הרמב"ם משמע שהוא מפויש שהמצווה חלה עלינו, על האדם מישראל לשבות, וכך הוא מפרש גם את הפטוקים האחרים בפרשת בהר שהזכרנו - "שבת שבתון יהיה לארץ" וגם "ושבתה הארץ" - שאם האדם מישראל - שהוא בעליה של הקרקע - ישבות, ממילא יהא שבת לארץ, והדברים צריכים בירור. במניין המצוות שהביא הרמב"ם בראש הלכות שמיטה ויובל הלשון אחרת, ובעלת משמעות אחרת: "שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה". הרי הלשון של הרמב"ם מתפרשת שהמצווה מכוונת לארץ, שהיא תשבות.

אמנם, עוד בהלכה ראשונה של פרק א מהלכות שמיטה ויובל לשון הרמב"ם: "ומצוות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה השביעית שנאמר ושבתה הארץ ונאמר בחריש ובקציר תשבות וכו'", הרי שוב משתמעת הלשון כמכוונת אל האדם מישראל שהוא בעליה של הארץ, שאם הוא שובת או הארץ שובתת, והדברים צריכים עיון ובירור.

ד. הסוגיא בעבודה זרה

כמה מרבתינו ציינו כמקור לשאלה זו - אם המצווה חלה על הארץ או על האדם - את סוגיית הגמרא בעבודה זרה דף טו. הגמרא שם עוסקת בעניין ההלכה של "מקום שנהגו למכור בהמה דקה לגויים ונוכרים", ושם מובאת העובדא דרב הונא זבן פרה לעובד כוכבים, אמר ליה רב חסדא מאי טעמא עבד מר הכי (שהעובד כוכבים חשוד על הרביעה), והשיב לו רב הונא: אימור לשחיטה זבנה, ומבארת הגמרא שם: מנא תימרא דאמרינן כי היא גוונא, דתגן בית שמאי אומרים לא ימכור אדם פרה החורשת בשביעית (לישראל החשוד על השביעית משום "ולפני עיוור" -

רש"י שם) ובית הלל מתירים מפני שיכול לשוחטה. אמר רבה מי דמי: התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, הכא אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת. אמר ליה אבבי היכא דאדם מצווה אסור? והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית, ותנן בית שמאי אומרים לא ימכור אדם שדה ניר בשביעית (רש"י: לישראל החשוד על השביעית) ובית הלל מתירין, מפני שיכול להובירה וכו' עיין שם כל הסוגיא.

לשון הגמרא - אדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית - ניתן לפרושים. אפשר לפרש שהוא חל על אדם מישראל לגבי שדהו, ואפשר לפרש שיש מצווה על הארץ, כפי שיש מצווה על שביתת בהמתו - לא שהוא לא יעבוד בעצמו, אלא שידאג לכך שהבהמה שלו לא תעבוד. וממילא אסור יהיה להשכיר ולהשאיל שדהו בשביעית - כפי שאסור לאדם מישראל להשכיר בהמתו או להשאילה למי שיעבוד בה בשבת.

1. שיטת תוספות

ראה לשון התוספות שם, שיצאו לחלק בין בהמה בשביעית לבין שדה - חילוק שהוא משמעותי ביותר: אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית (רק בשבת), פירוש: לפי שאין האיסור תלוי בגוף הבהמה, אלא בגוף הקרקע, ואפילו השאיל בהמתו לגוי לחרוש בה בשביעית אין שום איסור שביעית על הבהמה, דאין כאן גנאי וכו' עיי"ש כל דבריהם.

מלשון התוספות הנ"ל לא ברור מה דעתם לגבי שביעית לעניין מכירה לגוי, אבל משמע פשוט, שלהשכיר או להשאיל הקרקע לגוי שיעבוד בה בשביעית ודאי אסור, שחל איסור על קרקע של ישראל שתעבד בשביעית אפילו על ידי גוי עיין שם. כך נראה לכאורה מתוך עיון בדברי הסיכום בסוף התוספות דיבור המתחיל מי דמי: "וכשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו בישראל, ותלינן להיתרא, שקונה השדה להובירה".

אמנם יש שפרשו שיטת התוספות אחרת: שרק כשהוא ביד ישראל יש איסור, ולא כשהוא ביד גוי, אפילו אם השכיר או השאיל, ולהלן נברר, ועיין בירורו המקיף של מרן הרב זצ"ל במבוא לשבת הארץ.

2. שיטת תוספות רי"ד

אמנם דיון מיוחד בשאלה זו מצינו בתוספות רי"ד על עבודה זרה שם שהקשה: ומי דמי ציווי דשביתת שדהו בשביעית וציווי דשביתת בהמתו, דציווי דשביתת שדהו בשביעית אינו אלא שלא יעשה הוא מלאכה בשדהו, אבל אם השכיר שדהו לחשוד

על השביעית אינו עובר המשכיר, ואין בו אלא משום "ולפני עיוור לא תיתן מכשול", ולהשכיר שדהו לגוי בשביעית אין בו איסור תורה כלל, דלא נצטוו ישראל שביעת קרקע, אלא שלא יעשו בהם מלאכה וכו', עיין שם מה שהאריך התוספות דלא נצטוו ישראל על שביעת קרקע, אלא שלא יעשו בהם מלאכה וכו', עיין שם מה שהאריך התוספות רי"ד בחילוק זה, בקושייתו על דברי הגמרא.

אמנם, בתירוץ חזר בו ממה שכתב שלא מוזהר עליה אלא רק שלא יעבוד הוא, ונקט שיטה אחרת לגמרי, והסתמך על דברי רש"י שם דיבור המתחיל אדם מצווה על שביעת שדהו, שכתב: "שנת שבתון יהיה לארץ" וביאר התוספות רי"ד: ויש לומר דבשביעית קרקע הוזהרנו בשביעית, כדפירש המורה, ונפקא לן משבת שבתון יהיה לארץ, ואסור להשכיר שדהו לגוי בשביעית.

ידידנו הבלתי נשכח הגאון רבי ניסן זק"ש זצ"ל מעיר במהדורת תוספות רי"ד שלו שיצאה לאור בירושלים בשנת תשי"ט: "השתא חוויר בו רבנו מכל מה שנתברר לו בקושייתו, ומניח שבאמת אסור להשכיר לגוי את שוהו בשביעית, משום דעל כל פנים עובר הוא בזה משום "ושבתה הארץ" וכו', ומביא את סוגיית הגמרא ודברי התוספות שהזכרנו לעיל, שעל פיהם רק כשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא, ומעיר דאמנם בוודאי דברי התוספות לאו בדווקא הם, אלא מדאיירי בלמכור לישראל חשוב נקטו הכי.

והוכחה לכך מדברי תוספות רבנו אלחנן (שמתאימים לדברי התוספות שלפנינו) שכתב: "והשתא פריך שפיר והרי שדה וכו', דאף על גב אם יהיה ברשות ישראל זה כשאחר חורש בה בשביעית, הנה עליו איסורא דאורייתא וכו'", ותיכף אחר זה דיבור המתחיל לא ימכור כתב "לא ימכור לו שדה ניר בשביעית, דווקא בישראל חשוב אסור, דמשום שכירות לא הוה גזרינן דלא שכיז כל כך, כמו בבהמה". הרי בפירוש דלהשכיר לגוי איכא איסורא דאורייתא לא מצד "לפני עיוור" רק מצד איסור שביעית עצמה "שנת שבתון תהיה לארץ".

3. דברי המנחת חינוך

בספר מנחת חינוך מצווה קיב הובהרו הדברים יותר, ודעתו שיש איסור וחובה על הקרקע ולא רק על האדם. (הדברים הובאו על ידי מרן הרב זצ"ל בקונטרס אחרון של שבת הארץ ובהערת הגרנ"פ זק"ש זצ"ל בהערותיו לתוספות רי"ד עבודה זרה שם.) במנחת חינוך שם כתב: ודע דשביעית בעניין אחד חמור משבת ויום טוב, דבשבת וביום טוב איכא איסור על העושה מלאכה בעצמו, אבל על ידי עובד כוכבים הוא רק שבות, אך יש בו עשה בשבת דבהמתו צריכה לשבות, ואם משאיל או משכיר

לעובד גילולים עובר משום שביתת בהמתו בעשה, דגורת הכתוב דבהמתו אסורה במלאכה וכו' אך שאר מלאכות כגון חרישה וזריעה, עובר אם עושה בעצמו, אבל על ידי גוי אינו עובר כלל, ובשמיטה אם עושה עבודת הארץ, כגון שחורש שדהו או קוצר על ידי עובד כוכבים, נהי דהלא תעשה של עבודת הארץ איננו, כי הכל כתוב לנוכת, שדך לא תזרע, אך בעשה עובר בכל עבודת קרקע, אפילו על ידי אחרים, דכתיב שבת שבתון יהיה לארץ, ושבתה הארץ, מבואר גזירת הכתוב דהארץ תשבות וכו' וכמו שמצווים על שביתת כלים ושביתת בהמה בשבת, כן מוזהרים על שביתת הארץ בשמיטה וכו' עיין שם בכל דבריו.

הגרנ"פ זק"ש זצ"ל מעיר שכדברי בעל מנחת חינוך משתמעים דברי המהרש"ל ב"בא מציעא דף ד עמוד א, ותמה על דברי המהר"ט בשם אביו המב"ט שפסקו דבמשכיר שדהו לגוי ליתא לאיסורא דשביעית כלל, וכן העלה להלכה פסקוה בעל פאת השולחן, ותמה הגרנ"פ זק"ש שדברים אלה תמוהים ומופלאים, מאחר שהתברר להדיא מסוגיית דשמעתן דעבודה זרה ומדברי הראשונים שיש בזה איסור עשה ד"שבתה הארץ שבת לד"י.

ה. דברי מרן הרב זצ"ל

מרן הרב זצ"ל האריך בקונטרס אחרון של שבת הארץ לדון ולדחות דעות אלו, דהיינו דעת מהרש"ל ומנחת חינוך, שיש איסור בעבודת הארץ אפילו נעבדת על ידי נוכרים, ולפי זה לא רק שיש איסור של תורה כשישראל עושה עבודת הארץ על ידי פועלים נוכרים, אלא גם שאסור להניח נוכרים לעבוד, שהרי בזה שהם עובדים הם מבטלים אותנו ממצוות עשה של שביתת הארץ.

וכן כתב שם לדחות את ההנחה כי מצוות עשה של "ושבתה הארץ", אינה שייכת דווקא על בעל השדה, אלא היא מצווה כללית לכל ישראל, ולפי זה כל מי שעובר עבירה ועושה עבודת הארץ בשביעית לא רק שהוא בעצמו עובר על עשה ולא תעשה, אלא הוא מכשיל בזה את כל ישראל, שהכל מבטלים על ידו את מצוות "ושבתה הארץ".

1. מחזיקין ידי נוכרים

מרן הרב זצ"ל מקשה על כך מן המשנה בשביעית פרק ד משנה ג: "חוכרין גירם מן הנוכרים בשביעית ומחזיקין ידי הנוכרים בשעת עבודתם", ואם נאמר שיש איסור לישראל במה שהנוכרי עובד לא מסתבר כלל שיהיה מותר להחזיק בידו, וקל וחומר

לחכור גירין ממנו, שעל ידי זה הוא גורם לו להתחזק בעבודתו, וקל ותומר לפי דברי הירושלמי שמותר לומר לו: "חרוש בה טבאות ואנא נסב לה מינך לאחר שמיטה". אמנם יש חולקים בירושלמי, וסוברים שרק מותר לומר "איישר" (דהיינו: יישר כוח) בלבד, וכך פסק הרמב"ם (פרק ח הלכה ח): "אומר לו: תתחזק או תצליח וכיוצא בדברים אלו לפי שאינם מצווים על שביתת הארץ". וכתב מרן בשבת הארץ: "דלפי זה אפשר לומר שהרמב"ם פסק כמאן דאמר "איישר" משום דסבירא ליה דעובר הישראל על שביתת הארץ על ידי עבודת הנוכרים, דמכל מקום ארץ ישראל אינה שובתת, ואולי נימוקו עמו: שלא יאמר לו באופן הגורם הרחבת עבודתו, אבל להראות לו הסברת פנים באופן שאינו גורם לו להרחבת העבודה - מותר, שמכל מקום הנוכרי עצמו אינו עובר שום עבירה וגם על "לפני עיוור" לא מוזהר".

אמנם, לאחר העיון מגיע מרן הרב זצ"ל לידי מוסקנה שקשה לחדש מחלוקת במקום שאין הכרח, ומסיק שכולי עלמא סברי (בין גאון דאמר "איישר" בין מאן דאמר "חרוש בה טבאות") דאין איסור לישראל בחרישותו של גוי, ומה שאסור לחזק ידו יותר מאמירת אשתא, זו רק הרחקה לישראל, שיזנוור איסור שביעית, ולא יבוא לעבוד עמו בידיים.

אמנם אפשר להשיב לדברים אלו, ולטעון שאמננו כן קרקע של ארץ ישראל המוחזקת בידי גויים אינה בגדר "הארץ" - ארץ ישראל שנצטוונו עליה את כל המצוות התלויות בארץ, ולכן אין איסור בהחזקת ידי נוכרים בה בין ב"אחזוקי" לרב יהודה או "אשתא" לרב ששת בסוגיית גיטין דף סב עמוד א, אבל כאשר עבודת הגוי נעשית עבור הישראל שאומר "חרוש בה טבאות" אפשר לומר שמתעורר על ידי כך הקשר בין הארץ והאדם מישראל, ויש בכך איסור.

ואף על גב דמדברי התוספות שם דיבור המתחיל אשתא נראה שאפשר לכלול בכך גם כן "חרוש בה טבאות", על כל פנים מדברי הרמב"ם לא נראה כן - ואולי משום שדעתו שיש איסור לישראל במה שהארץ לא שובתת, אפילו אם יש לו מכך הנאה חלקית או רחוקה.

2. איסור ספיחין בגידולי נוכרים

לכן, הביא מרן הרב זצ"ל ראייה שנייה מדברי הרימב"ם בדבר איסור ספיחים, בהלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כט: "נוכרי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה והנוכרים אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם". ואם נאמר שמכל מקום

אנו עוברים במצוות עשה של "ושבתה הארץ" על ידי עבודתם של נוכרים, אדרבה, היה ראוי לגזור עליהם, כדי שנהיה אנחנו מוצלים ממכשול.

מקורו של הרמב"ם מירושלמי דמאי פרק ב הלכה א: "הרי אלו בשביעית היתר, בשאר שבוע דמאי" וכו' ופשוט שם: "שביעית ישראל משמטין וגוי פטור וישראל וגוי רבין על כותיים". מהלשון "וגוי פטור" משמע, שמשום הכי מותר בשביעית, מפני שישראל משמטין וגוי פטור, על כן מותר בסתם אף על פי שנמצאים שם כותים וכו' (הרב זצ"ל אומר, שמכאן משמע כדעת בית יוסף וסיעתו, שאין בפירות של גוי שום קדושה) שפטור מכל דין שביעית. על כל פנים נראים הדברים, שאין שום מכשול לישראל במה שהנוכרי עובד את הארץ, על כל פנים מן התורה - עכ"ל מרן הרב זצ"ל.

3. עבודת הגויים בזמן החורבן

בהמשך הדברים מבסס מרן הרב זצ"ל שיטתו, שעבודת הנוכרי את אדמת ארץ ישראל נקראת "השמה", שכיוון שישראל אינם עובדים אותה נקראת שהיא "שובתת", ומביא ראייה מסוגיות הגמרא שבת דף קמה ויומא דף נד שאמרו: "ב שנה לא עבר אדם ביהודה, מכל מקום היו בכלל ארץ ישראל נוכרים העובדים את אדמתה, ואמרו בברכות דף נח עמוד א: "נתקללה שומרון - נתברכו שכניה, שנאמר ושמתי שומרון לעי השדה למטעי כרם", ומשמע שמה שהנוכרים עובדים (ונוטעים כרמים) אין זה נקרא מניעת שביתה, ואם כן כוונת הכתוב ושביתה הארץ שבת לד' היא שישראל שהוא המחויב לשובת לא יעבוד את הארץ.

4. השביתה מתבטלת בעבודת בר חיובא

להלן מסביר הרב זצ"ל את שיטת הרמב"ם שהזכרנו, שכתב בסדר המצוות שבהלכותיו "שתשובת הארץ", ובהלכות עצמן מיד: "מצוות עשה לשבות מעבודת הארץ", אלא כיוון שאין שביתה של הארץ מתבטלת כי אם על ידי כך שבר חיובא עובד אותה, ועבודת נוכרי הוא כמעשה קוף בעלמא, הרי המצווה מוטלת עלינו לשבות מעבודת הארץ.

כך מסביר הרב זצ"ל גם את סוגיית עבודה זרה דף טו ואת דברי התוספות דיבור המתחיל מי הנ"ל: "והרי שדה דאדם מצווה על שביתה שדהו, וכשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו הישראל - דמשמע מזה דדווקא דבישראל דהוא בר חיובא יש בו איסור תורה, אבל מי שאינו מצווה לא נקראת עבודתו ביטול שביתה כלל".

אמנם, לעניות דעתי, לא זכיתי להבין דבריו של מוין זצ"ל, שהשווה "איסור של תורה שאין בו" לכך שלא נקראת עבודתו ביטול שביתה כלל, ואולי כוונת לשון התוספות: דבישראל וכו' יש בו איסור דאורייתא וכו' לומר שמן התורה האיסור על ישראל שעבד, אבל גם לגבי גוי בכל זאת יש בכך איסור דרבנן להניח גוי לעבוד בשדהו, וצריך עיון.

תורף הדברים, שלדעת מרן הרב זצ"ל צריך שיתקיימו שני התנאים, גם הקרקע ביד ישראל אחר וגם עובד בה ישראל, ואז ודאי ביטל העשה ועובר על הלאו, והדיוק, שאם חסר אחד מן התנאים הוא לא נקרא כלל "הארץ" לעניין שביתה, וזה הוא חידוש גדול.

גם ביאורו של מרן הרב זצ"ל בשיטת החינוך, שהדגיש עניין שביתה האדם - שנצטוונו אנתנו וכו' - הוא כדעת המנחת חינוך שהזכרנו, שבכל מקרה יש משום ביטול מצות עשה דשביתה הארץ, גם כשעושה הנוכרי עבודת הקרקע, ומתוך כך השיג שם במצווה שכט על דברי המבי"ט והמהרי"ט שהביאם פאת השולחן, שמותר להשכיר שדה לנוכרי שיעבוד בהם שביעית.

והדברים ארוכים, עיין היטב בכל דבריו של מרן הוי"ב זצ"ל בקונטרס אחרון שם, ועדיין: "תורה היא וללמוד אנו צריכים", וצריך בירור, הן לגבי דין עבודת גוי בקרקע של ישראל והן לגבי מכירת קרקע של ישראל לגוי, ודיני שביעית שבה, שכידוע גם למתירין לא הותרו גם אז מלאכות דאורייתא, לנוהגים על פי היתר מכירה - ולכאורה על פי יסוד זה היה צריך שיתקיימו שני התנאים, זה שהקרקע תהיה קרקע של גוי וזה שהעובד בה יהיה גוי - כדי שנוכל להתיר פירותיה בשופי, והדברים צריכים עיון.

ו. השביתה בשמיטה דאורייתא ודרבנן

כדי להוסיף ולהבהיר את הדברים נציע שיטה מחודשת קצת, בהבנת החילוק בין מצוות שביתה הארץ ושביתה האדם - שתחזק את עניין ההיתר שעמל עליו אור ישראל וקדושו מרן רבנן זצ"ל, ואולי גם יתאים הדבר לשיטת כמה מרבתינו האחרונים, הסוברים שיש דין מיוחד של מצוות עשה טל שביתה הארץ - על הארץ. הסברנו מבוסס על החילוק שבין מצוות עשה של שביתה הקרקע בזמן שהשמיטה מדאורייתא, כשהיובל נוהג ומתקיים "כי תבואו", שרוב יושביה עליה, לשבטיהם כסדרם, לבין דין שמיטה בזמן הזה, שאנו פוסקים כרונו: הפוסקים ששמיטה בזמן הזה היא דרבנן, גם אם דין קדושת הארץ למצוותיה נוהג תמיד, גם כיום, שיקדושה

שנייה" - קדשה גם לעתיד לבוא, כידוע, כשיטת הרמב"ם, ובייחוד אם נסבור כדעת החולקים וסוברים שאין בזמן הזה כלל קדושת הארץ לדין מצוות התלויות בארץ - אף על פי שנשארה בה קדושתה העצמית הטבעית, כדברי מרן הרב זצ"ל במבוא, וכפי שנסביר להלן, ומתוך כך כמה חילוקים וכמה סגולות מתבררים, ונפתח פתח להבנת ההיתר שהנהיגו בו רבותינו שבארץ ישראל בשעת הדחק, ולהלן נברר.

1. שמיטה דרבנן

כידוע - וכפי שמסביר מרן הרב זצ"ל בעומק במבוא לשבת הארץ בפרק טו (עמוד סא ואילך) - יש להבחין בין "קדושת הארץ וקדושת המצוות". תורף דבריו, שקדושתה העצמית של ארץ ישראל מטבע ברייתה וגם בחורבנה, מביאה אותנו לידי כמה מצוות שאין לנו כדוגמתן בחו"ל, וקל וחומר בבניינה, "שמצוות ישיבת ארץ ישראל השקולה כנגד כל המצוות" נובעת מעיקר קדושתה של ארץ ישראל שהיא מעלה בפני עצמה, חוץ מקדושת המצוות התלויות בארץ שהיא כקדושה נוספת. בכמה מן המצוות היא תלויה ב"ביאת כולכם", ובמצוות אחרות היא תלויה במציאות הכיבוש או הישיבה והחזקה של ישראל בארץ. "קדושה ראשונה" לעניין המצוות נבעה מ"כיבוש - רבים", וכיון שנלקחה הארץ מידיהם, בטל הכיבוש, ונפטרה, מן התורה, ממעשרות ומשביעית "שהרי אינה מן ארץ ישראל" (ראה לשון הרמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה טו והלכה טז), וכיוון שעלה עזרא וקידשה בחזקה הרי כל מקום שהחזיקו בו עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הרי זה מקודש היום, ואף על פי שנלקחה הארץ מאתנו, וחייב בשביעית ומעשרות על הדרך שביארנו (רמב"ם שם), והכוונה: שלעניין שביעית כמו לעניין תרומות ומעשרות הוא מדרבנן - והוא משום שקדושת המצוות התלויות בארץ בטלה מדאורייתא, וחזקה דעזרא מועילה להחזירן מדרבנן, ובפרט לגבי שביעית שנאמר בה "וכי תבואו", וכן הדין בתרומות ומעשרות וחלה, שחובת קיומן בארץ ישראל בזמן הזה אינה מן התורה אלא מדברי חכמים.

דברים אלו אמורים לדעת הרמב"ם, שסיים שקדושת עזרא השנייה לא בטלה, וכל מקום שהחזיקו בו עולי בבל הרי הוא בקדושתו - קדושת המצוות גם כיום, ובוודאי לדעת הפוסקים הראשונים והאחרונים (ראה רש"י גיטין דף לו עמוד א דיבור המתחיל בזמן שבטלה קדושת הארץ, גם לשונו בסנהדרין דף כא עמוד א בעובדא דרבי ינאי דאמר פוקו, וכן ביבמות דף פב עמוד ב בתוספות דיבור המתחיל ירושה, דלרבי אליעזר ורבי יהושע דסברי דתרומה בזמן הזה דרבנן, בטלה קדושת

הארץ, וכן בטור יורה דעה סימן שלא: יש מי שאומר שבזמן הזה תרומות ומעשרות מדרבנן דבטלה קדושת הארץ) שסוברים שבטלה קדושת הארץ בימינו.

טעם מיוחד לעניין קיום מצוות השמיטה בזמן הזה רק מדרבנן, מפני שהיא תלויה במצוות היובל - שחלה רק כאשר "כל יושביה עליה", דהיינו כל שבט ובית אב על נחלתו, כמו שנאמר "וקראתם דרור בארץ לכל יושביה" - בזמן שיושביה עליה. ראה גיטין דף לו עמוד א ותוספות דיבור המתחיל בזמן, על פי הירושלמי שם פרק ו הלכה ב, דאפילו למאן דאמר מעשרות דבר תורה (בגית שני) מודה בשמיטה שהיא מדבריהם כרבי, שדרש "וזה דבר השמיטה, רבי אומר שני שמיטין הללו - שמיטה ויובל, בשעה שהיובל נוהג שמיטה נוהגת דבר תורה, פסקו יובלות - שמיטה מדבריהם". עיין שם, דכיוון שגלו שבט ראובן וגד וחצי שבט המנשה בטלו היובלות.

כידוע, דעת הרמב"ם שהיו תקופות שאף על נ"י שלא קדשו בהן את שנת החמישים שנה, היא שנת היובל, בכל זאת מנו יובלות, כדי לשמור על סדרי השמיטות שיהיו כתיקונם. כלומר, עם סיומה של סידרת "שבע השנים שבע פעמים" מנו את שנת החמישים, כאילו היתה יובל (ראה סוגיית ערכין דף לב עמוד ב), ואם כן צריך לומר שלדעתו שקדושת עזרא קידשה לעתיד לבוא - היה אפשר לומר שאז היתה שמיטה דאורייתא, כפי שמשמע שיתנו על פי פרוש הכסף משנה, אבל משפסקו למנות יובלות, אחרי החורבן, אחרי שנתבטל בית דין של תורה מישראל ואין לנו מי שימנה שמיטות ויובלות, הרי שמיטה בוודאי דרבנן.

ואולי גם משום כך חזר הרמב"ם, שכידוע העדיף שיטת הגאונים בעניין השמיטות, שבשנות גלות בבל מנו שמיטות בלא יובל, ובשנות הבית השני מנו שמיטין ויובלות, (והיובל לא היתה מן המניין), אבל אחרי החורבן לא מנו שנת החמישים, אלא שבע שבע, וכן ביאר את הגמרא במסכת עבודה זרה שנתקלו בה הראשונים, וראה השגת הראב"ד שם, כידוע חזר בו הרמב"ם ממה שהביא בפרק י מהלכות שמיטה ויובל, וחזר בהלכה הזו ופסק: "כגאונים ואנשי ארץ ישראל", שמנו אותה לשני חורבן - שכידוע היתה מוצאי שביעית, כלומר השנה הראשונה לשמיטה, וכך אנו נוהגים עד היום, לחלק את מנין השנים שעברו מזמן החורבן במספר שבע, ואם המספר מתחלק בלי יתרה כל שהיא - זו היא שנת השמיטה שאנו נוהגים בה מדרבנן.

הרי שני טעמים לכך שבזמן הזה שמיטה דרבנן - מצד חסרון בקדושה שנייה שמלכתחילה נתקדשה רק בחזקה, ולכן לשיטת הרמב"ם תרומות ומעשרות דרבנן, וגם שמיטה כך (ראה לשונו בהלכות בית הבחירה פרק ו הלכה טז) - שקדושת עזרא היתה דרבנן, וגם מצד חסרון היובל ושינוי המניין - שבטל היובל - ובזמן שאין

יובל, גם השמיטה היא מדרבנן - כדעת רבי. ראה כל הסבר העניין שהביא בפרוטרוט מרן הרב זצ"ל בשבת הארץ ואכמ"ל.

2. הברל בשביתה בין שמיטה דאורייתא לדרבנן

אנו רוצים להציע ולחדש: כאשר השמיטה דאורייתא באמת השמיטה היא גם מצוות הארץ וגם מצוות האדם - שזה פירושם של הפסוקים של "שנת שבתון יהיה לארץ" ועוד, שהבאנו לעיל, ומאידך יש גם מצוות האדם "והשביעית תשמטנה ונטשתה" וב"חריש ובקציר תשבות". אבל כשהשמיטה דרבנן, מפני שאין ארץ ישראל ביד ישראל בשלמות הישיבה, ואין בית דין שימנו יובלות ושמיטין (או אפילו לדעת הראב"ד שכידוע דעתו ודעת הרז"ה, שאז אינה אלא מצוות חסידות) - לא חלה מצווה על הארץ. מפני שכשאינן יובל, שאינה במצב של "רוב יושביה", שהם לא עליה לשבטיהם, הדבר פועל להפחית ממדרגת הקדושה של הארץ למצוותיה. לזה, בוודאי, כיוון רבנו הרמב"ם, שכידוע לשונו מדויקת ביותר, שכתב בהלכות בית הבחירה פרק ו הלכה טז: שהרי אינה מן ארץ ישראל (בזמן גלות בבל).

אמנם מצד קדושתה העצמית שאינה בטלה לעולם חל הדין על האדם מישראל להימנע מלעבוד בה ומצווה להניחה בשבתון, וכן גם כדי למנוע איסור ספיחין וגם מפני צורכי השעה, כפי שרואים בית דין של ישראל, אפשר למצוא פתחי היתר, כמעשה דרבי ינאי, ולכן אז מותר למכרה לנוכרי שיעבוד בה, שהרי כל זמן שישראל אינו עובד בה אינו פוגע בקדושתה העצמית, בייחוד אם בטל קשר הבעלות היחיד של ו אינו קיים בקשר לקרקע זו, וקשר הכלל הלא בטל, אם מפני ש"אין יושביה עליה" וחסרה "ביאת כולכם" - ואם מפני שאין מנין בית דין.

דהיינו - החילוק הוא במדרגות קדושת הארץ. יש להבחין בין קדושתה העצמית של ארץ ישראל שקיימת לעולם, לבין קדושת המצוות התלויה בכיבוש, בישיבה, ובביאת הארץ. לכן בזמן הזה מדרבנן, או לפחות מ"מידת חסידות", יש לשבות ממלאכה בשנה השביעית, שעל האדם מישראל חלה לגביה דין שביתת שמיטה. אמנם גם אז, כשאינן בעלות הכלל לגביה, והיא מנותקת מיובל, מועילה הפסקת קשר היחיד ממנה, כדי להפקיעה לגמרי מקדושת המצוות, וקניין הנוכרי מאפשר לו לעבוד בה לגמרי בהיתר, ולכן מותר לומר לו "איישר" או אפילו "עביד בה טבאות" כמו שביירנו לעיל.

נוסיף ונבהיר: לא רק מפני שעבודת הנוכרי אינה נקראת עבודה לכן הארץ נקראת שובתת. אלא מפני שאין זו הארץ שנצטוונו עליה, כי אינה בגדר בארץ ישראל לעניין שביעית ותרומה ומעשרות בזמן שאין יושביה עליה לגבי מצוות הארץ

המיוחדות הללו - כהגדרת הרמב"ם בהלכות בית הבחירה שהזכרנו לעיל, ולכן מותר למכרה, ולדעת המבי"ט גם להשכירה, לנוכרי, מפני שאין עליה מצוות שביתה, כי מתי חלה מצווה עצמית עליה - על הארץ - כלשון הגמרא בעבודה זרה דף טו וכהסבר התוספות רי"ד, שחלה על הארץ מצוות שביתה - רק כאשר שתי הקדושות קיימות ופועלות כאחד, הקדושה הטבעית של ארץ ישראל יחד עם קדושת החוקה והכיבוש שלה על ידי רבים, המביאה לידי חלותם של מצוות התלויות בארץ - מדאורייתא. אך בזמן הזה נשארת לנו רק קדושת הארץ הטבעית, והיא סמך לחלות שביעית בזמן הזה, מדרבנן או ממידת חסידות, ואז חלה מצווה רק על האדם מישראל, ולא על הארץ.

ז. קניין הארץ וקדושתה

אכן, נראה לנו להציע הגדרה מחודשת, לעניות דעתנו, שהיא יסודית להבנת כל השיטות בעניין שביעית ומצוות התלויות בארץ בזמן הזה.

יש שלושה סוגי קניין בארץ ישראל, שמתוכם נובעים דיני קדושתה ודיני המצוות התלויות בה: קניין יחיד, קניין רבים, וקניין כלל ישראל - המתחיל מקניין האבות בארץ ישראל, וקיימת קדושתה הטבעית מששת ימי בראשית.

קניין כלל ישראל בארץ ישראל מתחיל מראשית קניין האבות, מימי אברהם אבינו, אבל אינו הופך לקניין המביא עמו חלות מצוות התלויות בארץ בלא קניין רבים לדרגותיו השונות, קניין כיבוש וישיבה - שמביאים עמם קדושת המצוות. בחלה - מיד עם כניסת ישראל לארץ בימי יהושע, בשביעית - עם תחילת קיום מצוות המניין על ידי בית דין של ישראל והנהגת היובל והשמיטה כאחד, בשעה שכל יושביה עליה, לשבטיהם, ובמצוות התלויות בארץ האחרות - תרומות ומעשרות וכו' אחרי שבע שכבשו ושבע שחילקו. (עיין מה שכתבנו בהרחבה בעניין זה בקונטרסנו "קניין וקדושת ארץ ישראל" שגדפס בראש ספרנו "חקרי הלכה". ושם הבאנו מקורות לשיטות הראשונים והאחרונים בזה, בייחוד ביררנו שם שיטת בעל ה"משנה למלך" על הרמב"ם בספרו "פרשת דרכים").

משחרב הבית ניתק קשר הגורדי שבין הקדושה הטבעית של ארץ ישראל לבין קניין כלל ישראל בה מצד הירושה מאבותיהם, ולכן מצוות התלויות בארץ לא נהגו מדאורייתא. משבא עזרא וקידש, תלוי הדבר במחלוקת רבותינו, אם חזר קניין הרבים לשלמותו או רק מדרבנן נתחייבו, משום שהיתה ישיבה בלא כיבוש, אבל לעניין השמיטה תלוי הדבר במניין בית דין ישראל המייצג את קדושת הרבים

וקדושת הכלל של ישראל, וכאשר המניין קיים - הקדושה דאורייתא, (ומנין שנהגו בה, על פי כמה שיטות, גם כשלא היו רוב יושביה עליה ולא נהג היובל - היה מדרבנן, שעדיין לא היוזו השמיטה דרבנן ממקומה, כל זמן שייצוג הרבים על ידי בית דין היה נוהג) אבל משפסק המניין אחר החורבן (לשיטות שאמנם לא מנו אז כלל, ואכמ"ל בבירור השיטות, ועיין במבוא לשבת הארץ), נשארה בארץ ישראל רק קדושתה הטבעית, בשייכותה לכלל ישראל, שממנו נובעת ונוהגת גם בזמן הזה מצוות ישיבת ארץ ישראל, אך לגבי שביעית נעשית זו המצווה רק כזכר לשביעית, ולכן לא חלה יותר על הארץ אלא רק על האדם!

ח. ביכורים, עומר ושתי הלחם בשביעית

מתוך זה אנו באים להסביר גם סוגיא קשה אחרת שהתחבטו בה הרבה מן הראשונים והאחרונים, והיא עניין הבאת ביכורים בשנה השביעית, ובתוך עניין זה שאלה מיוחדת בעניין הבאת עומר ושתי הלחם בזמן הבית בשנת השמיטה.

1. חיוב ביכורים, עומר ושתי הלחם בשביעית

במכילתא משפטים ובפסיקתא זוטרתא שם שנינו: "וחג הקציר בכורי מעשיך - נאמר שלוש רגלים בשביעית, שלא יסתרסו שלש רגלים ממקומן". משמעות הדברים שכל דיני החגים יישארו במקומם, אף על פי שנאמר לגבי שביעית "לא תזרעו ולא תקצרו את ספיחיה", ואם אין זריעה וקציר - מנין לנו חג קציר - בכורי קציר חטים, לימדה תורה, שהתג לא יבטל ולא יזיז ממקומו. אפשר לפרש: התג קיים, אף על פי שבמציאות אין "קציר ביכורי מעשיך". ואפשר לפרש: שהביאו ביכורי ציבור, עומר בפסח ושתי הלחם בעצרת, מן הספיחים, ועשה דהבאת ביכורים ושתי הלחם דוחה הלאו של איסור קצירת ספיחים כפי שמשמע מן המקורות דלהלן.

אכן, לשון רש"י על התורה בשמות (פרק כג פסוק יט דיבור המתחיל ראשית) מפורש: אף השביעית חייבת ביכורים, לכך נאמר אף כאן (בפרשת שמיטה): "ביכורי אדמתך!"

המשנה במסכת שקלים פרק ד משנה א: "שומרי ספיחין נוטלין שחרן מתרומת הלשכה". פירוש המשנה מבואר בתוספתא מנחות פרק י: שומרי ספיחין בשמיטין ויובלות - להביא מהן עומר ושתי הלחם - נוטלים שחרם מתרומת הלשכה. דברים אלו נפסקו להלכה, גם ברמב"ם שקלים פרק ד הלכה ה: בשנת השמיטה, שהיא הפקר, שוכרין בית דין שומרין שישמרו מקצת ספיחין שצמחו, כדי שיביאו מהן העומר ושתי הלחם, שאין באים אלא מן החדש.

והנה דעת כמה מגדולי רבותינו שאין מביאין ביכורים בשמיטה, כך כותב "אור החיים" הקדוש בפירושו לפרשת כי תבוא (דברים פרק כו פסוק א) על הפסוק "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלוקיך גותן לך נחלה": לפי ששייר לו ד' חלק בארץ והוא שנת השמיטה, כדכתיב: ובשנה השביעית שבת לך, לזה בא דברו הטוב שאינו מצווה אלא על זמן הנתינה לך, שהם שש שנים, אבל שנת השמיטה אין בה הבאת ביכורים, לפי שאינה שלו אלא מופקרת לכל".

המהר"ל מפראג בספרו גור אריה על רש"י הנ"ל בפרשת שמות על הפסוק "ראשית וכו'" כותב גם כן מפורש: "בוודאי טעות סופר היא, דאיך שייך דתהיה השביעית חייבת בביכורים, שאין אני קורא כאן: "ועתה הבאתי את ראשית כל פרי האדמה אשר נתת לי", דהא לא נתן לו, ואין שייך שתהא חייבת בביכורים. (נציין שהדבר תלוי בפירוש "אשר נתת לי" - אם חל על הפרי או על האדמה וצריך בירור). בשאלה זו עסקו כמה מגדולי האחרונים: התשבץ וזלק ב סימן רמז הביא דברי רש"י בפשיטות, שמביאין ביכורים בשביעית, ומכיוון שמביאין אף קורין, אף על פי שהמזרחי והגור אריה על אתר לא גרסו כן בדברי רש"י, כנ"ל.

הרבה עסקו בשאלה איך אפשר להביא ביכורים מן ההפקר, והשיבו שהמוכר שחזר ולקח פירות נתחייב בביכורים, והרבו האחרונים לפלפל בדבר, ועיין מה שכתבו לחלק בין חלה לביכורים - החלה שנטמאה נשרפת (כדין חלת אור) ואין פירות השביעית נשרפין שנאמר "לאכלה ולא לשריפה", ואם כן ביכורים בשביעית חלים על פירות שביעית מאותו טעם עצמו, שמי שבא לאוכלם צריך שיביא מהם ביכורים, ודנו רבותינו האחרונים אם יש מקום ללמוד ביכורים מחלה - או לאו ואכמ"ל. עיין מה שכתב על העניין זה בהרחבה במגחת חינוך סימן צא ובספר שי למורא על בכורות דף כז ועוד מרבתינו האחרונים - הגר"מ קלירס בספרו תורת הארץ והגאון רבי ירוחם ורהפטיג בספרו שלמי ירוחם סימן ט ועוד, ואכמ"ל. נזכיר כאן דיונו המעמיק וראיותיו של הגאון הרוגאצ'ובי בצפנת פענח הלכות מתנות עניים שדן לומר: "שאיין הביכורים ושביעית ביחד במציאות", אבל לא הכריע בדבר, עיין שם כל דבריו.

על כל פנים לכאורה הכל מודים שעומר ושתי הולחם כן מביאים בשביעית, והדבר אומר דרשני.

2. קניין כללי לעומת קניין הרבים והפרט

ונראה לנו לפרש על פי העיקרון שהבאנו, לחלק בין קניין רבים וקניין הפרט של כל יחיד מישראל, לבין הקניין של כלל ישראל בארץ ישראל שאינו בטל גם

בשביעית. בפני הבית הלא היה הקניין קיים, כי "קדושה" ו"ירושה" תלויות זו בזו כסוגיית יבמות שם בעניין ירושה ראשונה ושנייה, ואם כן גם אם אפשר לומר על כל יחיד כי אין לו זכות בארץ בשנת השביעית כשחלה עליה קדושת שביעית גם לגבי המצוות התלויות בארץ, כפי שהיה הדבר בפני הבית, אבל כלל ישראל אין קנינו בארץ ישראל בטל לעולם, ובוודאי גם בשנה השביעית מקיימים מצוות ישיבת ארץ ישראל השקולה כנגד כל המצוות (כדברי מרן הרב זצ"ל במבוא לשבת הארץ), ולכן יש לחלק בין ביכורים של כל יחיד ובין הביכורים של הכלל. לכן העומר, ובייחוד שתי הלחם, שהם הביכורים של הכלל, מביאים אותן גם בשביעית.

קניין רבים תלוי בקשר השמיטה והיובל ומניינם בבית דין. לדעת הרמב"ם שמנו יובלות ושמיטין בבית השני באמת גם ביכורים הביאו. אך לדעת כל החולקים לא היתה שמיטה התלויה ביובל בבית השני, ולכן קניין רבים המחייב כל יחיד לא היה קיים, ולא היה שייך ביכורים, אבל קניין הכלל קיים לעולם, ולכן קיים לעולם כל "קרבו ציבור" שחל על הכלל, ולכן גם בשביעית בבית השני, היו מביאים עומר מן החדש בפסח ושתי הלחם בעצרת.

פירוש הדברים: "חג הקציר ביכורי מעשיך" - שזה מצווה ממצוות התורה המכוונת לכלל ישראל - אינה בטלה לעולם גם בשנה השביעית, אבל אך ורק כמה שזה נוגע לכלל ישראל, והם ממנים שומרים מטעם בית הדין לשמור את הספיחים לשם מצווה, שכלל ישראל והקב"ה - אחד הם. אבל ליחיד, באמת נתן ד' שש שנים לעובדה, והשביעית עליו לנטוש ולשמוט ואינו יכול לומר: "אשר נתתי לי ד'". אבל לגבי הכלל ארץ ישראל בקדושתה נשאת של כלל ישראל, וחובת הציבור של הכלל אינה מתבטלת, ולכן ביכורים של הכלל יביאו בשביעית, וייצאו ידי חובתן בעומר ובשתי הלחם, שהם ביכורים, ולדעת כמה מרבותינו, אולי יביאו גם מספיחי פירות שלא נאסרו, כדי שיקיימו מצוות ביכורים פעם אחת, לצאת ידי הכלל, מה שאין כן כל יחיד ויחיד מישראל, שפטור מביכורים בשנה השביעית.

נוסיף ונסביר: יש להבחין בין "רבים" שזה "כלל של פרטים" שתלוי בזימנם של כל היחידים הרבים יחד, והם כובשים כיבוש רבים, ומיישבים וקונים קניין בארץ ישראל, המביא לידי חלות המצוות, לבין קניין ארץ ישראל לכלל ישראל על ידי האבות, "מתנה של מורשה" שהיא ירושה שאינה בטלה לעולם. קניין האבות בארץ ישראל עד שלא נכנסו אליה בכיבוש יהושע היה קשור בקדושתה הטבעית של ארץ ישראל, והוא אינו בטל לעולם, אמנם בזמן שהיובל נוהג יש מציאות של כלל ישראל בארץ ישראל, וגם מדאורייתא, של רבים ולא של יחידים - ולכן אז נוהגת שביעית

מדאורייתא גם לגבי היחידים, ואז נוהגים גם ביכורים מדאורייתא, על ידי עומר ושתי הלחם - כ"חג הקציר ביכורי מעשיך" (של הכלל), שאינו בטל גם בשנה השביעית.

ט. שביעית ליחיד ולכלל

נמצאנו למדים: יש שני חיובים בשביעית - על היחיד ועל הכלל. על היחיד - חובת גברא, למעשה, למנוע עצמו ממלאכה, ולא לקצור ולבצור אלא לנטוש להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשביעית, אבל על הכלל לדאוג לכך שתהא שבת הארץ, שארץ ישראל בקדושתה העצמית תשבות מכל מלאכה ועיבוד.

כיון שבטלה קדושת הארץ של שמירת מצוות התלויות בארץ, שחלה על הרבים ומתבצעת על ידי כל אחד ואחד מישראל - מפני שגלו ממקומן - אין שביעית יותר דאורייתא ואינה חלה על הארץ, אבל מדרבנן נשארה כחובת גברא ולא כחובת הארץ.

על פי זה אפשר להסביר שיטת רבנו הרמב"ם. הרמב"ם הביא גם את פסוקי שביתת האדם וגם את פסוקי שביתת הארץ בספר המצוות, וכן הזכיר מצוות עשה מיוחדת של שביתת הארץ במניין המצוות בספר היד החזקה, בראש הלכות שמיטה ויובל - מפני שדעתו כי שבת הארץ לד' נובעת מקדושתה הטבעית של ארץ ישראל, והיא חלה על כלל ישראל, וקדושת המצוות, של מניעת מלאכה בשביעית, בזמן שמצוות התלויות בארץ נוהגות בה, חלה על היחיד ועל הכלל כאחד - כשרוב יושביה עליה. אבל בזמן הזה אין "קניין רבים" על הארץ, והמצווה חלה על הפרט בלבד, מדרבנן או ממידת חסידות, והיחיד חייב לשבות גם כאשר אין יובל וגם כשאין קניין רבים, ואין לו בעלות על הארץ, אלא כיחיד העוסק באדמה קדושה ומורשה - לכלל ישראל.

שאלה מיוחדת היא בימינו, אם להחזקתה של מדינת ישראל בארץ ישראל יש דין של "כלל" היוצר קיומה של חזקת כלל ישראל בארץ ישראל כקניין רבים, גם לצורך ענייננו, והדברים ארוכים, ובעז"ה עוד נברר.

י. קביעת מועד השביעית

נוסיף ונציע רעיון מחודש שיקשר את צורת הקניין ומצוות השמיטה מדרבנן בזמן הזה לקביעת מועד השביעית בזמן הזה, בחלוקת השנים מן החורבן לשבע -

כמניין הגאונים ואנשי ארץ ישראל - עם העובדה שחלוקה זו מקבילה לחלוקת השנים שאנו מונים לבריאת העולם לשבע.

כידוע, כמה מגדולי דורנו שהזכירו זאת כתבו זאת לסימנא בעלמא, ולעניות דעתי אין מקרים בעולם כלל. העובדה של התאמת המניין לשנות בריאת העולם שכבר מזכיר רבנו המהרל"ב בתשובותיו סימן קח - אומרת דרשני. דהיינו: מה הטעם הפנימי והכמוס שמניין השנים לעניין שביעית מן החורבן שאנו נוהגים בו מקבילה לחלוקת מניין השנים לבריאת העולם לשבע.

כפי שהזכרנו לעיל, אנו הצענו במאמרנו "על שאלת המניין בשבת בשביעית וביובל", שנתפרסם בזמנו בשנתון "תחומין" ומשם בספרנו "חקרי הלכה" - שיש משמעות לעניין המניין שהוא מהותי ליסוד הקדושה ובררנו שם: "לדעת חכמים, השמיטה היא אפוא בעלת קדושה טבעית עצמית, ולכן יש מקום לקיימה מצד מידת חסידות (ראה דברי מרן זצ"ל בפרק ז למבוא שבת הארץ) אף אם מעיקר הדין אין חיוב לקיימה, אבל השמיטה ממזגת בתוכה גם קדושה הנובעת מפעולתם של ישראל, וזהו בזמן שהיובל נוהג, שאז גזירת הכתוב היא שניתן כוח ביד בית דין להעביר את השמיטה ממקומה הטבעי ולהתחיל מחדש מניין של שמיטין אחרי שנת היובל, כדעת הסוברים, שבזמן שהיה היובל נוהג לא היתה שנת היובל מן המניין. אמנם כשאין היובל נוהג - חוזר המצב הטבעי למקומו, ואנו מחלקים את השנים מבריאת העולם למניין שבע, וכל שנה שביעית טבעית, נעשית מאליה לשנת שמיטה. קדושתה של שנה זו קשורה לקדושתה הטבעית שאינה בטלה לעולם".

על פי העיקרון הזה היה אפשר לומר שזו מחלוקת רבי ורבנן - כפי שהצענו בקונטרסנו הנ"ל בספר חקרי הלכה עמוד מב. אמנם אחרי העיון חזרנו לומר, כי נראה לעניות דעתנו שאולי גם רבנן יודו ששמיטה בזמן הזה תלויה במציאות הכיבוש והישיבה בארץ - דהיינו מצוות השמיטה לכל פרטיה. שבשמיטה יש שני הממדים: קדושת הארץ וקדושת המצוות, וגם אם נאמר שבטלה קדושת המצוות - קדושת הארץ לא בטלה.

אחרי העיון, ואחרי שבא לידי שעורו של מרן הגר"ד הלוי סולוביצ'יק זצ"ל בעניין שבת, ובירורו בהגדרת קדושת השבת כנובעת גם מפעולת האדם מישראל, היחיד והכלל, ולא רק מן הטבע שבקידושה על ידי שמים, והסברו בעניין "שני קידושים לשבת" - קידושה בידי שמים וקידושה בידי ישראל, אפשר לומר שגם השמיטה כך: היא תלויה בקדושת ארץ ישראל הטבעית כפי שנעשית בידי שמים, מאז ימי בראשית ועד ימינו, אבל היא תלויה בקידוש האדם ובקדושה שיקנו לה

יא. תוכן קדושת הארץ

נזכיר עוד כי בקונטרסנו בעניין "קניין האבות וקדושת ארץ ישראל" עמדנו בהרחבה (תקרי הלכה עמוד יח ואילך) על יסוד זה של קדושת הארץ וקדושת המצוות, והשתדלנו לברר את עניין הקשר בין "קדושה" ל"ירושה" כמקביל לעניין קניין וכיבוש, חזקה וישיבה, על פי כמה דוגמאות, בייחוד בעניין חלה על פי ירושלמי חלה פרק ב הלכה א וספרי במדבר (פרק טו פסוק יח), שכיוון שנכנסו לארץ נתחייבו בחלה. הצענו, כי לכאורה מפורש על פי הירושלמי כי הירושה למפרע גוררת אחריה גם את מצוות חלה, ולכן אין כאן גידולי פטור וכו'. עיין שם גם בעניין חלות המצוות על פעולה חיובית של בני ישראל והצעתנו בביורר סוגיית יבמות דף פב עמוד ב: ואנא דאמרי כרבי יוסי דתניא בסדר עולם: "אשר ירשו אבותיך וירשתה, ירושה ראשונה ושנייה יש להן ושלישית אין להן", ודברי התוספות שם דיבור המתחיל ירושה, שהביאו דברי הר"ח ז"ל שפירש: ירושה ראשונה, ירושת אברהם יצחק ויעקב, שנייה, ירושת יהושע, ודחו את דבריו עיין שם כל הדברים. לענ"ד יש לישוב שיטת הר"ח ויש לחלק ולומר כי ירושה לחוד וקדושה של מצוות התלויות בארץ לחוד. ירושה בארץ הוא מצד קניין האבות, והיא קיימת לעולם, ארץ ישראל ירושה להם מאבותיהם, כדברי הגמרא בבא בתרא דף קיט - "ירושה לכם מאבותיכם", וזה אינו בטל לעולם, וכתוצאה מירושה זו חלה מצוות ישיבת ארץ ישראל, אלא שקיומה על ידי כלל ישראל גורר אחריו קדושה מקיפה ורחבה יותר המחייבת המצוות התלויות בארץ.

עיין שם שהצענו הגדרת הדברים כך: יש קדושה עצמית לארץ ישראל מצד טבע בריאתה מששת ימי בראשית (על פי התשב"ץ חלק ג פז) והיא קדושת השכינה השורה בה שקרא אותה הקב"ה ארצו (כפתור ופרח לרבי אשתורי הפרחי פרק יא), ונקראת נחלת ה' וכו', ראה שם כל דברינו בעמודים כ, כא-כד גם על פי דברי מרן החתם סופר בתשובותיו יורה דעה סימן רלד, והבאנו בירורו של המשנה מלך בפירושו לרמב"ם תרומות פרק ג הלכה ג ובספרו פרשת דרכים דרוש תשיעי ועוד מקורות, ובייחוד הדברים הנ"ל מהמבוא לשבת הארץ עמוד ז, עמוד יז, עמוד לז, ובייחוד בפרק טו הנ"ל - ראה שם כל דברינו, ומסקנתנו ששלוש מדרגות לפנינו:

- א. קדושת הארץ העצמית מעיקר ברייתה.
- ב. קדושת הארץ לשלביה, קדושת המצוות התלויה בגזרות הכתוב - כל אחת בעניינה תלויה מדאורייתא בתנאי מעשי מסוים הקובע התחלתה. נטיעה לערלה - אחרי הביאה, ביאת כולכם - לחייב בחלה, וכיבוש ושיבה - בתרומות ומעשרות.
- ג. בעניין שביעית: הכיבוש או השיבה, "החזקה" וכן המניין של שמיטין ויובלות בבית דין, קובעים את אפשרות חלוקתה מדאורייתא, ואז חלה המצווה גם על הארץ וגם על האדם מישראל היושב בה. כשחסרים תנאים אלו - נשארת רק קדושתה הטבעית במקומה, ואז מדרבנן חלה המצווה על האדם בלבד, שעדיין הוא מקיים בה "מצוות ישיבת ארץ ישראל השקולה כנגד כל המצוות", ומתוך כך, ולכן, חייב הוא מדרבנן, לשבות בה ממלאכה בשנה השביעית ולקיים "והשביעית תשמטנה ונטשתה".
- כשתחזור שלימות המצווה למקומה ותחול גם על הארץ וגם על האדם - תתברך הארץ בשנה השישית, ולא יבוא שום צורך בהיתרים, ואז יקוים בנו "וציוויתי את ברכתי בשנה השישית", ותהיה הקדושה השלמה, והשביטה והמנוחה שלמה, ונוכה לשנה שכולה "שבת ומנוחה לחיי העולמים", אמן כי יהי רצון.